

УДК 37.01

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.7112022.7>

Прегледни рад

*Немања Анђелковић**

*Филозофски факултет, Универзитет у Приштини са
привременим седиштем у Косовској Митровици*

ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ: ФОРМИРАЊЕ СВЕСТИ И (ИЛИ) САВЕСТИ

„У науци се истраживање истине никад не сме радвајати
од трагања за путевима Доброте и Слободе.“

Имануел Волерстин

„Образован је онај који има образа.“

Владика Николај

Сажетак

Тема рада је однос образовања и васпитања, посебно данас, у свету аморалног морализма у коме смо се нашли, и где се образовање и васпитање све више раздвајају чак и супротстављају. Постоји једна народна изрека која каже: „Највеће богатство је знање, а највећа врлина је скромност“. Знање се развија и увећава образовањем, врлине се развијају васпитањем. Живимо у времену опште несигурности и релативизације свега, посебно система вредности. Сви знамо да постоји добро и зло, али све теже разликујемо шта је добро а шта зло. Знамо да постоји истина и лаж, али у Орвеловом свету, који више није само у роману већ га увелико живимо, више нисмо сигурни да ли је истина–истина, а лаж–лаж. Тако је је и са моралом, правом, храброшћу. Све више лутамо у моралној загушљивости без јасног компаса где и како. Како се то десило и има ли наде? Наравно, свесни смо да је одговор комплексан и да постоји много разлога и узрока. Један од узрока на који желимо да скренемо пажњу јесте одвајање образовања и васпитања, свођење образовања на „едукацију” а потискивање васпитања из

* anemanja87@gmail.com

образовног процеса. Такође, у раду настојимо да пледирамо за јачање васпитне улоге школе, са циљем да из школе излазе образована, али и васпитана деца.

Кључне речи: образовање, васпитање, савремено друштво, знање, врлина.

УВОД

Мудри филозоф Сенека, давно је изрекао мисао, „Знање служи животу, а мудрост животом влада“ (*Artes serviunt vitae, sapientia imperat*). Након два миленијума у сумрак двадесетог века, најсуровијег века у историји човечанства, кога ћемо памтити и по Аушвицу и Јасеновцу, сличну поруку нам шаље и Жак Делор. Наводећи принципе образовања за ново време (*научити живети заједно, научити стицати знање, научити радити и научити живети*) он поручује: „За опстајање и развој човека и друштва данашњости најзначајнију улогу имају знање, култура и, нарочито, мудрост. А мудрост је знање које помаже да се нове тековине науке и технологије првенствено користе за јачање интелектуалне и моралне солидарности човечанства” (Делор 1996, 15 – 16). Запитајмо се, данас када живимо у „цивизацији знања”, када имамо све више знања, да ли смо мудрији, да ли смо научили да *живимо*? Нестаје ли човечност и људскост пред науком која, како је говорио Бек „постаје ново божанство”? Шта добијемо а шта губимо технолошким напретком? Куда води еволуција техничког прогреса, да не води можда и замени самог човека са трасхуманизмом? Много питања, а имамо ли одговоре? У вртлогу нове „атлантске цивилизације”, ум и знање злоупотребљени су до максимума, па се наша, „једна и једина“ планета налази на прагу потпуног уништења. Отуђена наука (знање) довела је земљу пред врата пакла. Знање, кроз науку, остварује све моћнија средства за свеукупно уништење, али и постаје све више највећи непријатељ постојања. Та нова, „напредна“ цивилизација оболела од својих „истина“ у својим лабораторијама умовања, за сада барем, успешно производи „опијуме“ који замагљују циљеве друштва, гуше надања људи и трују радост живљења. Данашња цивилизација је цивилизација моћи, а не духа. Знање нам је веће од наших предака, али нисмо мудрији и хуманији од њих. Модерна цивилизација је, закључује Данте Радакришнан, у стању „економског варваризма“. Човек је много радио и много урадио, овладао је природом, али на најгори могући начин. Огромни

технички напредак, као продукт знања, уназадио је човека. Срећу коју је очекивао да пронађе у материјалном богатству и свестраном уживању, није пронашао, отуђио се од производа својих руку. Он постаје поседник предмета који га истовремено потпуно поседују. Ту се човек губи међу стварима у поствареним односима. Ствари су се потпуно окренуле, оно што није природно постало је нормално. Отуђен човек се сматра „нормалан“. Фројд је стога апсолутно у праву када за таквог човека пише: „Обичан човек је смежурани, сасушени део онога што би могао да буде“ (Фројд 1964, 39).

Живимо у систему вредности, који је вековима градио капитализам, где доминира похлепа себичност, интерес („човек је човеку вук“). Таквом систему сметају традиционалне вредности, посебно религија, која позива на солидарност, самилост, доброту. Стога, колективне вредности треба срушити. У којој мери је преокренут систем вредности најбоље можемо видети на примеру религије и секса. Некада је религијско уверење било јавно, а сексуално опредељење тајно. Данас је обрнуто религијско уверење се потискује и све више бива тајно, а сексуално уверење јавно. Систем ствара уплашеног, угроженог појединца, помутио му је систем вредности, а онда му понудио нове фетише посебно секс и насиље, како би га увукао у ново ропство, *добровољно ропство*. Човек је изградио и гради нови свет и своју памет троши на радикалну промену услова под којима живи, али се није *омудрио* и све му је теже да се снађе у тим условима. Људи су постали противречни, пуни тескобе, мрзовоље, особе без идентитета, и као такви, лак плен за манипулацију. Измена друштвене климе, свођење битних вредности на профит, или речима Ноама Чомског: „(нео) либерализам је систем где је профит изнад човека“, инспирисало је ширење низа непожељних друштвених појава, као што су: наркоманија, проституција, алкохолизам, секте и други облици деликвенције. Дубоко смо, и на колективном и на индивидуалном плану, закорачили у психијатријске проблеме и доживели морални пад у личном и у колективном смислу. Оно чега смо се некад стидели и над чим смо се згражавали, различите блудне радње, секташки мистични ритуали, порнографија, дрога, насиље..., проглашава се за „кул“, „ин“, „прогресивно“.

О формирању и развоју личности постоје бројне теорије, како психолошке тако и педагошке. Заједнички именитељ свих ових теорија јесте што феномен развоја личности објашњавају биолошким и социјалним факторима, при чему неке теорије више потенцирају биолошке, а друге социјалне факторе. Социјални фактори укључују

и васпитање. Духовни фактори, који се првенствено развијају васпитањем потпуно се искључују као значајни фактори за развој личности. И управо ту „метафизичку празнину“ у људској души попуњавају нови садржаји попут антихуманизма и окултизма. За суштинско разумевање човекове личности, а везано за тему којом се бавимо (однос образовања и васпитања) изузетно су важни увиди руског филозофа и духовника Ивана Иљина. „Човека не треба сводити на његову свест, мишљење, разум или ум: он је више од тога. Он је дубљи од своје свести, проницљивији од свог мишљења, моћнији од свог разума, богатији од свог ума. Суштина људског бића – тананија је и изузетнија од свега овога. Њега не одређује и води мисао и свест, већ љубав, чак и онда када се она, у наступу одвратности, грозничаво претвара у мржњу и окамењује у злоби. Човека одређује оно што воли и то како воли оно што воли. Он је несвесни кладенац својих погледа, неми источник својих речи и поступака; он је подземни поток својих склоности и одбојности, својих илузија и страсти; он је хармонија и дисхармонија својих неодољивих нагона. Управо због тога свесна мисао не прониче до најважнијих и најдубљих корена људске личности, а глас разума тако често личи на глас вапајућег у пустињи, и зато образовање не васпитава човека, а полуобразоване људе директно води у разврат” (Иљин 2012, 96). О значају духовног фактора за развој праве човекове личности, значајан увид даје нам и Владика Николај. Често се данас каже, на томе посебно инсистирају англицисти, да „човек вреди онолико колико језика говори”. Ево шта Владика Николај у предговору *Религија Његошева*, о томе каже, а што треба имати на уму. „По једној погрешној изреци један човек онолико људи вреди ‘колико језика говори’. Могло би се непогрешније рећи: један човек онолико људи вреди колико људи истински познаје, тј. колико је туђих душевних драма својом душом преживео. Јер има људи, који говоре неколико језика и који поред тога једва вреде једног човека, док нема људи, који су преживели душевну борбу свога ближњег, а да не вреде више од једног човека” (Николај 2001, 58). Знање није мерило људскости. Људскост човека огледа се у томе колико искрено умемо да се радујемо туђој срећи, или колико искрено и дубоко нас дирне туђа бол и патња.

Свет се данас налази у великој кризи. Све је у преиспитивању, религија, филозофија, наука, уметност, као и образовање. Које служи данас образовање? Сви се данас слажемо, сви видимо да наши млади нису довољно добро васпитани. Ако погледамо понашање младих: у градском превозу (непоштовање трудница, старијих, болесних); на

спортским приредбама (паљење, туче, скандирања, па чак и убиства); у школама (немотивисаност, „смореност“, однос према друговима и професорима, туче); у кафићима (дивљање, туче); на радним местима (непоштовање посла и колега, нерад, немотивисаност)... На различите начине (телевизија, новине, сајтови, јавни наступи политичара и корумпираних „интелектуалаца“, билборди, деловање низа невладиних организација) намеће се вредносни систем у коме су фундаменталне вредности новац, власт, брз успех у животу, „греб-греб“ па мерцедес, кладионице, квивови, лото и слично. Сви знамо да постоји добро и зло, али све теже разликујемо шта је добро а шта зло. Знамо да постоји истина и лаж, али у Орвеловом свету који више није само у роману већ га увелико живимо више нисмо сигурни да ли је истина–истина, а лаж– лаж. Тако је је и са моралом, правом, храброшћу. Све више лутамо у моралној загушљивости без јасног компаса где и како. Како се то десило? Наравно, свесни смо да је одговор комплексан и да постоји много разлога и узрока. Један од узрока на који желимо да скренемо пажњу јесте одвајање образовања и васпитања и потискивања васпитање из образовног процеса.

ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ: ДВЕ СТРАНЕ ИСТОГ ПРОЦЕСА – ФОРМИРАЊЕ ЛИЧНОСТИ

Образовање, је пре свега *борба* да се сачува чиста и невина дечја душа. Није узалуд Исус говорио „будите у срцу чисти као деца“. Та чиста, невина, неискварена, дечја душа плен је многих предатора. Та борба, данас у „медијском добу“, врло је тешка јер медији плету „паукове мреже“ у којима „рибаре људске (дечје – А. Н.) душе“ (Ђуро Шушњић). Свакога дана са најмоћнијих медија, посебно са друштвених мрежа, бесомучно се пласирају разне слике и садржаји који подилазе најнижим страстима и укусима, чиме се културна баштина грађена вековима претвара у културну каљугу. Те слике такозване „културне индустрије“ – „Пинк транзиције“ (оличене у разним „Задругама“, „Фармама“...) које се стално понављају, хтели ми то или не, опстају у свести деце која још немају развијену моћ вредновања и апстраковања. Тако се деци нуде нови идоли, нови узорци и мути систем вредности. Када се свест замути, лако је, као у магли погрешити пут и изгубити се. Хари Потер постаје нови јунак и нови идол деци, а као оправдање за увођење у образовни систем, наводи се његова популарност. Да ли је број продатих књига и снимљених серијала, у којима се мути слика традиционалне

религиозности (извор идентитета) а промовише вештичарење (стварање новог верског идентитета) ствар глобалистичке моде која се плански намеће (у шта верујемо) или израз квалитета и вредности (у шта сумњамо)? Успели су, бар за сада, јер је Хари Потер постао део обавезне лектуре, као и Светлана Ражнатовић (Цеца), верујемо и надамо се не задуго.

Наравно, свесни смо да ново време намеће и нове вредности које се не могу игнорисати и забрањивати деци. Али управо се у томе и огледа задатак, посебно национално оријентисане просвете, која мора да раздвоји „жито од кукоља”, оно што је вредно и што преставља цивилизацијски новум, од онога што служи за моралну и интелектуалну деградацију младих. Као нужност намеће се потреба осавремењивања традиционалног образовања јер се мора ићи у корак са временом. „У условима када смена идеја, знања и технологије иде брже од смене једног људског поколења, обичним традиционалним образовањем није могуће научити човека за цео живот, потребно је изградити нов систем образовања. Управо зато савремено образовање, образовање информацијског друштва (које све више добија обележја друштва знања) разликује се од образовања не само у преиндустријском већ и у индустријском друштву. Живот човека у условима глобализације и информатизације поставља пред њим нове потребе и нове задатке које треба решавати и системом образовања“ (Марковић 2008, 144). Не постоји дилема, промене у образовању се јављају као неопходност. Међутим, образовни идеал за ново време не сме и не треба да буде „производња” послушног грађанина („грађанин покорни”) за „глобалистан”, „фах идеоте” како Љубиша Митровић назива уско специјализоване људе, већ људе који критички мисле, као продуктивни немир трагања како је Ниче схватао образовање а младе људе саветовао: „следи глас своје савести, која говори: ‘Буди оно што јеси! Све оно што сада чиниш, мислиш и чему стремиш – то све ниси ти’. Нико не може да сагради мост којим ћеш управо ти моћи да пређеш преко реке живота, нико осим тебе самог” (Ниче 1987, 8 – 9). Опет нешто слично препознајемо и код Делора. „Не постоји племенитији задатак који стоји пред образовањем него да (уз уважавање традиције, убеђења и уз потпуно поштовање плурализма) у сваком подстакне развој духа и мисли до спознаје универзалности света, с тим да човек у извесној мери превазиђе самог себе. Дакле, ради се о преживљавању човечанства“ (Делор 1996, 11). Да ли је то случај са данашњим образовањем, да ли данашње образовање следи идеал образовања за који се залажу Ниче и Делор?

Шта дакле, најпре имамо на уму, када употребљавамо реч образовање? „То су установе друштва у којима се стварају, стичу, усвајају и шире знања и вредности за које једно друштво (нација, држава) сматра да су значајна за његов развој. Такође, то су установе у којима се изграђују навике и вештине, развијају сазнајне способности и ствара основа за формирање личности“ (Аврамовић 2005, 169). Када говоримо о образовању имамо у виду да је реч о друштвеном процесу, процесу у коме се стичу различита знања, вештине и развијају људске способности. Не улазећи овом приликом дубље у теоријске расправе око образовања (функционалистичке, марксистичке, либералне, теорија образовног капитала, и др.) желимо да истакнемо схватање образовања које нам нуди филозоф Милан Узелац, када на трагу Аристотелове идеје о примарности материје над формом, каже да је „образовање уношење форме у материју“. „Тако се, (а) под образовањем као формирањем мисли на претварање хаоса у космос, на уношење парадигме у хаос, док је у библијском смислу, образовање схваћено као (б) радикално настајање новог, као рађање (генесис) нечег што до тада није постојало“ (Узелац 2012, 34). Зато, када говоримо о образовању, ту ни у ком случају није реч о неком механичком процесу „предаје знања“ већ образовање је увек, поред осталог процес у којем настају нека „нова“ знања која човеку дају могућност да формира своју личност. Човек је најпре материја, потенцијал, који се образовањем и васпитањем претвара у форму, *личност*. У материју (човека), како нас православна духовност учи, уноси се светлост, просветљује се и отуда *просвета*. Према томе, вредност и смисао образовања односе се на моћ самоодређења човека и самообликовања личности, што је у директној вези са људском слободом, аутономијом и напретком.

Овом приликом посебно желимо да истакнемо (а и да се залажемо за употребу термина образовање а не едукација¹ како је данас „модерно“ рећи) да у нашем језику корен речи образовање потиче од речи *образ* која код Срба не значи само спољашњи лик, одраз, већ личност². Према томе образовање подразумева формирање (образовањем и васпитањем) личност човека. Када имамо у виду друштвену страну образовања, „са социолошког

1 Да се преузимањем страних термина уноси збрка у педагошку терминологију упозорава Поткоњак и као посебно илустративан случај наводи примену термина едукација: „Готово универзални, српски педагошки термин постао је данас, на нашу општу срамоту, термин едукација и из њега изведени и још ружнији термини и синтагме, као на пример: „едуцирање, едукатор, едукација едукатора и сл.“ (Поткоњак 2012).

2 Отуда нису Срби узалуд измисли најважнији морални категорички императив кога су се вековима држали: „све за образ – образ „ни за шта“.

становишта, образовање се може одредити као процес стицања знања, вештина и навика неопходних човеку за живот и рад у друштву. То је истовремено и процес учења и усвајања заједничког културног обрасца, односно система вредности и правила понашања, чиме човек обликује свој културни идентитет и оспособљава се за преузимање одређених друштвених улога“ (Базић 2012, 17). Имајући у виду да се образовањем формирају културни обрасци у друштву, врло је важно према којим идеалима и узорима³ се формирају ти обрасци.

Идеал образовања, од Антике па надаље био је тежња ка спознаји, али и сагласју *Истине, Доброте и Леноте*, што нам јасно указује да је образовање било у непосредној вези са васпитањем и да су имали исти циљ. Васпитање и стицање знања нису исте појаве, али оне јесу две стране истог процеса: формирање личности. Изградња моралног карактера је идеал коме се васпитањем тежи и који је васпитање узело себи у задатак. Морални карактер је потпуна сагласност воље и рада са највећим моралним идејама. Шта имамо на уму када говоримо о васпитању. Поглед у историју васпитања нам јасно указује да ниједно друштво не може опстати без ове важне друштвене делатности. Дакле, васпитање је услов постојања, опстанка и развоја људског друштва, помоћу њега се усвајају знања наталожена у култури старијих генерација и стварају нова и оно је усмерено на развој појединца како индивидуалног тако и друштвеног бића. Старо је колико и људско друштво, има свој пут развоја неодвојив од развоја друштва али и своје универзалне специфичности. Нема сумње да је васпитање сложен, комплексан, дуготрајан, континуиран друштвени процес усмерен на изграђивање и формирање човека. У намери да што јасније дефинише појам васпитања, један од најутицајнијих српских педагога, Никола Поткоњак, наводи девет компонената васпитања: а) Васпитање је објективно постојећа друштвена пракса (процес развијања и саморазвијања – обликовања и самообликовања у личност одређених својстава и квалитета); б) у средишту сваке концепције васпитања јесте човек схваћен као тоталитет – потенцијална свестраност (човек живи и ради у складу са својим могућностима, мада се под утицајима своје делатности и окружења јавља као објекат и субјекат васпитања); в) васпитање је динамичан процес (процес сталног мењања), прати социјалне промене, утиче на њих, истовремено је и

3 Узори – позитивни примери су изузетно важни у систему образовању, посебно васпитања, стога није свеједно да ли су деца узорни (позитивни примери) Милош Обилић, Кнез Лазар, мајка Југовића, Милунка Савић, или Кристијан Голубовић, Станија, Карлеуша...

универзалан и посебан; г) васпитање се остварује на основу и помоћу одређених садржаја (садржаји су тековине људског материјалног и духовног стваралаштва, васпитни процес без садржаја је немогућ без обзира да ли се садржај схвата као средство или као циљ васпитања); д) у основи сваког садржаја васпитања и васпитања као целине је људски рад; њ) васпитање је увек испуњено одређеним међуљудским односима (они су бројни и разноврсни, позитивни и негативни, ненасилни, насилни); е) сваки међуљудски однос, па и васпитање, има одређени друштвени карактер (карактер васпитања је условљен карактером конкретне друштвене заједнице, осим тога, васпитање је условљено неким општдруштвеним универзалним и људским тековинама и вредностима); ж) васпитање је целисходна и свесна људска делатност (у вредносном смислу, није неутрално, аутономно и независно, увек тежи афирмацији нових вредности без обзира на њихов квалитет и значај за развој личности и друштва); з) васпитање не може бити схваћено ни као искључиво природни, биолошки процес, ни као искључиво трансмисиони (преносни) процес између старијих и млађих, друштва и личности (обе компоненте су веома значајне). Најкраће, васпитање је: постојећа друштвена пракса, динамичан процес прожет међуљудским односима, целисходна и свесна људска делатност усмерена на развој човека као индивидуалног и друштвеног бића. Има друштвени карактер, у средишту сваког васпитања јесте човек схваћен као потенцијална свестраност, васпитање се остварује на конкретним садржајима; васпитање је биолошки и трансмисиони процес (Поткоњак 1981, 308 – 309).

Васпитање се, пре свега, везује за конкретну људску заједницу, али има за циљ и прихватање универзалних вредности. Везивање васпитања за конкретно друштво значи везивање за његове идеолошке вредности, систем идеја водилца уређења и развоја друштва. То је давно уочио и исказао Аристотел ставом да: „за свако државно уређење потребно је посебно васпитање” (Аристотел 2003, 202). Идеологија друштва се исказује кроз његов поглед на свет, њему одговарајућу политичку и идеолошку надградњу, исказану кроз различите облике људске свести у домену филозофије, морала, уметности, религије. Циљ васпитања (идеал личности) у настави мењао се кроз историју. Васпитни идеал у традиционалној настави био је усмерен на свестрано развијену (целовиту) личност. Под свестраношћу се подразумевао захтев да се сваком појединцу обезбеде услови да све аспекте своје личности развије до граница својих могућности, при чему се не сме занемарити ниједан аспект

у развоју (физички, интелектуални, морални, естетски и радни). Појам свестраности подразумевао је: а) универзалне (општељудске, хумане, генеричке, опшtedруштвене, културне) вредности, б) посебне (друштвено – историјске) вредности и в) појединачне (индивидуалне, персоналне) вредности. Дакле, када говоримо о циљу васпитања, могли би се сложити са Узелцем који поручује: „Човек постаје мудрим, духовно пунолетним, захваљујући процесу васпитања кроз који пролази и у којем долази до одређених знања; тај процес одвија се кроз општење и у томе се мора видети и прави корен појма васпитања: човеку је потребан други човек да би постао човек“ (Узелац 2012, 148).

ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ У ГЛОБАЛИСТАНУ

Размишљајући о бројним одређењима образовања, чини нам се да је француски филозоф Жак Маритен, на најбољи начин схватио је суштину образовања и лепо изразио ставом: „образовање човека је буђење човека у човеку“. Да ли је образовање у Глобалистану буђење човека у човеку? Кристифор Лаш сагледавајући однос друштва и образовања у савременом друштву, при крају прошлог века примећује и упозорава: „Огромне друштвене промене које се одражавају у школовању из основе погоршавају школски систем и тако изравно утичу на ширење глупости (...) Наставни садржаји падају, жртве слабе наставе почињу да сматрају да су неспособни (што и стручњаци о њима мисле) а наставници се жале да ученике није могуће ничему научити“ (Lasch 1986, 144). Лаш ће посебно у одељку своје књиге под индикативним насловом *Образовање и нова неписменост*, указати на низ слабости америчког образовања, које све више школује образоване али „неписмене“ људе. Лаш ће на крају закључити да такво образовање ни у ком случају не спрема за „изворни живот, већ га чини неспособним да без разрађених академских упута обави најједноставнији задатак; спреми оброк, оде на забаву, или у кревет с особом супротног пола“ (Lasch 1986, 173 – 174). Да ли то онда значи да можемо говорити о „сумраку образовања“, да школе немају будућност („доле школе“ како је еуфорично поручивао Иван Ивић)?

На трагу Адорновог увида, да после Аушвица, васпитање није могуће, Срби али и цео свет, с правом, након бомбардовања Југославије (Србије) цинично назване „Милосрдни анђеос“, можемо и требало би да се запитамо да ли је уопште *морал* (у оном изворном смислу), а самим тим и морално васпитање у савременом друштву,

могуће. То је академик Михајловић препознао као „моћ великог лицемерја“ која тежи да завлада светом. „Данас, после агресије ‘Милосрдног анђела’ на нашу земљу и отимања Косова, не можемо објаснити, нити тачно разумети, темељне вредности западних друштава без узимања у обзир лицемерја, притворства и цинизма као конститутивног обележја владајућег односа у тим друштвима” (Михајловић 1999). Јасно, и на први поглед се може видети да је глобализација изазвала кризу васпитања, свакако не случајно, већ циљно и намерно. Новом светском поретку, „вестернизацији” света, није потребан човек, вредност, већ поданик и потрошач, а то ће постати ако се ослободи моралних стега. Зато, „васпитање уместо да је чинилац очовечења, постаје снажан чинилац онечовечења и духовног отуђења човека од себе самога“ (Поткоњак 2011, 433). У таквим околностима, васпитна улога школе посебно добија на значају. „Због тога је важно да мисија васпитања буде усмерена на развој личности која може да преузме индивидуалне, личне, породичне и грађанске одговорности, личности која је независна, отворена, критична и демократична, која поседује вјештине и компетенције за акцију“ (Марковић 2008), односно да циљ васпитања почива на комплементарности традиционалног, националног и глобалног. Владајућа идеологија је развила толико моћне репресивне механизме, да себи може да приушти ту слободу да се лиши учитеља као свог представника. Претходно је на сличан начин деградирана моћ породице. „Породично васпитање губи свој значај, а у представнике младе и најмлађе генерације, од првог дана утискују се само оне вредности које почивају на успешности и доминацији над другима, вредности пречесто огољене, кастриране од свог вишег, патриотског и родољубног смисла. Успешност су ценили посебно и стари Грци и изнад свега уважавали су победу, али, једнако су високо ценили и патриотизам, жртвовање за отаџбину, херојство, јунаштво, одбрану свог народа и слободе, одбрану темеља из којег израста дух народа“ (Узелац 2012). Без обзира што се образовање увек дешава у конкретном временском тренуку (садашњост) оно представља и вертикалу друштва, јер повезује оно прошло са садашњим и даје смернице за оно што ће доћи (будућност). Зато образовање мора брижљиво да негује и преноси духовне и моралне вредности (баштину) на којима је то друштво утемељено. Урушавање духовне вертикале, а она се пре свега изражава у националном идентитету, на којој је народ вековима опстајао представља велику опасност за даље истинско трајање тог народа. Онај народ који је изгуби, постаје безлична маса, луталица

по туђим путевима – беспућима („тиква без корена“) с неизвесном будућношћу. Посебна опасност, коју препознајемо у глобалистичком образовању, што се често поставља и као изричити захтев, (један од услова за пријем Србије у ЕУ, на који посебно Немачка инсистира, јесте и „промена свести“) је рушење и напуштање старих митова (Косовски мит) а стварање нових (Европа нема алтернативу). На ту опасност указаће један од најпознатијих светских редитеља, Емир Кустурица, који песнички надахнуто каже: „Од образовања не смемо тражити да руши све митове: слом националних митова, на пример, у овом тренутку може довести до слома културног памћења уопште. Отуда толика забринутост Срба за косовски мит, јер им је он велика нада. Нада се ствара из памћења. Ако се избрише памћење, ње нема. Овде би многи да оперишу памћење и да остане само нада. Неодржив је концепт реалности у којем заборавиш Косово. То је исто као када би Американцима извадили Холивуд из срца, који је њихов митолошки постамент. Митолошки човек је једини човек који постоји“ (Кустурица 2011). Не треба дубоко залазити у ову проблематику да би се увидела појава кризе морала у савременом друштву. Сведоци смо да у тој кризи највише страдају млада поколења. Они траже смисао и циљеве живота, али остају незадовољни и празни због сиромаштва духом и празнине која их притиска, без обзира што им је стандард већи. Због тога велики број младих пада у разочарење и незнање. Многи међу њима беже од живота губећи се у опијуму, наркоманији, опијању, разврату па чак и у самоубиствима.

Једно од важних питања, на које свака расправа о образовању, треба да да одговор јесте и зашто, глобалистичком образовању, које се тако агресивно намеће, смета хуманистичко образовање и посебно колективне вредности. Некада је образовање имало за циљ подстицање критичког мишљења. Сократ је стално кроз дијалог подстицао ученике да критички мисле јер само на тај начин могу истражити живот, а само такав „истражени живот је достојан живљења“. Данас је образовање, како исправно примећује Бурдије у функцији „експлоатације без границе“. Уместо неговања врлина попут скромности, солидарности, поштења и сл., глобалистички систем вредности заснован је на новом тројству: *материјализам, егоизам, хедонизам*. Уместо Бејконове пароле „мислим дакле јесам“ промовише се нова „трошим дакле јесам“. Кључна препрека за остваривање тих нових „вредности“ јављају се колективне вредности, у којима је наталожено вековно народно искуство, шта је добро, а шта не. Зато треба срушити све колективне вредности,

јер оне траже жртву од појединца и васпитавају на уздржаност. То је и основни разлог зашто су се школе, на принципу слободног тржишта претвориле у продавце образовних услуга, а ученици купци и потрошачи тих услуга. У таквој школи, која намеће нов систем „вредности“, нема места за самосталност и критичко мишљење. „Није ли то производња духовних инвалида?“, пита се проф. емиритус Љубиша Митровић и закључује: „Такав модел образовања, садржан у Болоњској декларацији, чије су основне одреднице фикционализација и глобализација образовања, ствара ‘нове слатке роботе’, за једнократну употребу у свету глобалне економије“ (Митровић 2009, 119). Реч је о новом облику рата „културном рату“, како исправно примећује један од најутицајних, а независни социолог данас у Србији, Слободан Антонић. „Основни циљ светске капиталистичке империје је, сведено речено, да се људски односи *меркантилизују*, то јест претворе у тржишне, а да се људи и ствари *комодификују*, то јест претворе у робу. Не само да све треба да буде на продају, већ и људи у својим поступцима треба да се руководе првенствено новцем, као вредносним мерилом свега. Тако су стицање новца, али и, истовремено, његово брзо трошење, постављени за средишњу друштвену и личну вредност” (Антонић 2008).

Запитајмо се даље, у духу Фрома, да ли данашње образовање доприноси стварању „Здравог друштва“ или живимо у осиромашеном и ментално оболелом друштву. Сви показатељи иду у прилог ове друге тезе, то је и Фром крајем прошлог века закључио: „Ово је култура потрошача. Ми ‘гутамо’ филмове, криминалне извештаје, алкохол, разоноду. Не постоји активно продуктивно учествовање, заједничко обједињавајуће искуство, смислено испољавање значајних одговора на питања живота. Шта ми очекујемо од наше младе генерације? Шта они треба да раде кад немају прилике за садржајне, заједничке уметничке активности? Шта друго могу да раде него да побегну у пијанство, филмска сањарења, криминал, неурозе и лудило? Каква је корист од тога да скоро нема неписмености и да постоји веома раширено високо образовање као никад раније, када немамо колективни израз наше целовите личности, када немамо заједничке уметности и ритуале?“ (From 1989, 260 – 261). Не постоји дилема да деца данас, у овако конципираном образовном процесу, долазе до све више знања и информација али губе душу. Глобализованом друштву, постиндустријском Левијатану није потребна школа за смисао и лепоту, него радионица за стварање савршеног потрошача. Када се

изгуби вера у више вредности, у праве вредности, у вечне вредности, човек постаје подложен манипулацији. Изопачење вредности, уз употребу најновијих техничких средстава води у пропаст. У некадашњем образовању учитељ и ученик следили су неку вишу вредност. образовање је било конципирано према неком идеалу коме је друштво стремило. Учитељ је ђацима предавао (и знање и врлину) оно што је примао и тако се рађало предање – традиција. У данашњем систему образовања, кога креирају они који немају нити поштују традицију (традиција смета развијању потрошачког менталитета), у друштву у коме се урушавају све праве вредности и креирају нове „невредности“ учитељи су добили задатак да производе ђаке. Отуда тако честа употреба појма „радионица“ у школским реформама које нам се намећу. „Уместо образовања имамо едукацију. Уместо образа и душе које је стара добра школа брижљиво развијала, неговала и чувала сада имамо комерцијализовано образовање које зна за робу, услуге и цену а не зна за част, образ и душу, односно, за све оно што би требало да је својствено образовном процесу“ (Милосављевић 2014, 177). Школа је добила задатак да образује, али не у оном правом смислу како јој корен речи каже, већ да едукује, а породици је остављена улога васпитања. Али и породица је на удару и у великој кризи.

Имајући на уму Диркемов став да „свако друштво изграђује себи изванредан идеал човека“ (Диркем 1981, 82), морамо да се запитамо који то идеал човека данас градивимо у српском друштву, којим вредностима надахњујемо младу генерацију? Национални, државни системи образовања нашли су се на странпутицама глобализацијских токова, јер у срединама у којима се такав модел пресађује некритички, урушава се укупно наслеђе и занемарује сопствена баштина. Као поуку, као нит водиљу за сва времена, као путоказ у овим али и будућим временима, који нам јасно указује да не сме бити лутања у образовним програмима, наводимо упозорење проф. др Војислава Бакића, ректора Велике школе, који ће у сумрак деветнаестог века (1898), схвативши српске заблуде у светосавској беседи између осталог рећи: „...А ја бих Вам саветовао још ово, да се не заносите сувише универзалним или космополитским идејама, и да не идете за сувише далеком и неостварљив идеалима; него да се држите оних идеала, који се у нашем народу могу постићи у најближој будућности. Ви не можете волети друге земље више него своју дивну отаџбину и Ви не смете имати јачих симпатија према другом народу, него према своме народу, који има тако славну прошлост, и који Вас је подигао и васпитавао“ (према Тешић 2005, 107).

КА ЗАКЉУЧКУ

У друштву „индустрије свести“ питање образовања је кључни образац успостављања дугорочне доминације са тачке гледишта моћних, као што је и питање опстанка за мале народе. Успостављање новог система образовања је пројектовање будућег члана заједнице и одређивање претежног карактера друштва и у том смислу намеће се кључно питање: да ли ће неко друштво да се избори за слободу бирања пута којим ће ићи или ће постати немоћни инертни сателит неког већег друштва и употребни материјал стратешких елита великих? У суманутом свету, у свету аморалног морализма у коме смо се нашли образовање и васпитање се све више раздвајају чак и супростављају. Основни проблем оних који се баве образовањем (а требало би и васпитањем) јесте њихов ауторитет. Некада је учитељ био персона, господин у сваком погледу, ауторитет кога су поштовали сви од мештана, родитеља, ђака. Одело, шешир, штап све у свему господин за пример, за углед за поштовање. Данас је ауторитет образоватеља знатно урушен. Са једне деца се под утицајем масмедија уче и васпитавају да не признају и поштују ауторитете. Са друге стране друштво је својим односом према образовању толико девалвирало ову професију да наставници (друштво промовише друге и узоре) деци више нису узорни нити ауторитети. Наравно, велику ако не и највећу одговорност („нема тешких времена има само слабих људи“) сnose и сами наставници, Хана Арнет је својим увидом лепо објаснила разлику између квалификација и ауторитета, а то свако ко се бави образовањем треба да има на уму: „Извор ауторитета у васпитању је прихватање одговорности за свет. Ауторитет учитеља и квалификација учитеља две су различите ствари. Ауторитет изискује одређену квалификацију, али квалификација сама, ма каква добра, не може зајемчити ауторитет. Учитељ се квалификује својим знањем о свету и способношћу да га преноси другима, али ауторитет он има само у оној мери у којој прихвата одговорност за свет“ (Арент 1991, 87). Дакле, ако желимо да на прави начин васпитавамо и образујемо децу ми својим личним примером деци треба да покажемо колико смо и сами одговорни за свет у коме живимо. Својим личним примером деци треба показати да постоји други и другачији свет – лепши, бољи, праведнији, хуманији, а да виртуелни свет у коме све више урањају није прави свет, да постоји и реалан свет, свет који треба открити, да треба уживати у малим стварима, открити лепоту природе и борити се за њено очување.

У савременом друштву, у коме, како је упозоравао Гадамер, техника прети да збрише културу, тј. човечност, у којем се са многих страна чују поклице да је човек застарео, када се свим силама потиру традиционалне хуманистичке вредности и изазива хипокризија морала, васпитање, а посебно васпитање које потенцира развој моралних вредности, добија посебан значај. Зато нам је јако близак став и подржавамо идеју коју заступа проф. Ненад Сузић, да се у образовни процес уведе наставни предмет морално васпитање. Он ће то у својој књизи *Педагогија за XXI век* образложити на следећи начин: „Заговорници тезе да у школе треба увести наставни предмет морално васпитање наводили су крупне разлоге као што су: криза морала, морална дезоријентисаност младих, морално посрнуће нације и слично. Имплицитна поставка заговорника ове тезе је да се морал може и мора „улити“ у главу младих, да га је потребно милом или силом „инсталирати“ у главе ученика. Ово је, наравно, било погрешно јер је познато да се морал не може адекватно усвојити без активне прераде субјекта који усваја моралне норме. Осим тога, моралне норме се граде и активно конструишу, а не само усвајају. Само активно усвојене вриједности постају саставни дио дјететовог вриједносног свијета, постају његово власништво и својственост.“ (Сузић 2005, 553). Школе у земљама Запада, од којих Србија, нажалост, „преписује“ лекције које треба да савлада, подижу децу у духу подаништва. Главни задатак образовања је да им отупи морална осећања, да им неправда не смета, да је сматрају саставним, чак неопходним, делом живота. Сврха такве „едукације“ постаје средство личне промоције и служи прагматичким и егоистичним циљевима, стварање техничке интелигенције која је крајње неосетљива на друштвено–хуманистичка питања. У овом концепту „едукације“ које нам се као обавезан образац намеће врши се популаризација страних образаца културе кроз масовне облике културе и истовремено извргава руглу традиционална култура. Затим, разарање породице, обесмишљавање патриотизма, промоција настраности и разних облика социјалне патологије. Тај концепт човека своди на функцију, а не обликује га као личност.

Наравно не смемо бити, нити смо песимисти. Верујемо да је, упркос свим изазовима, могуће замислити градити хумани и еманципаторски смер образовања и у том смислу подржавамо став Дебреа: „Више не треба ништа оплакивати или проклињати. Судбином технологије нећемо загосподарити тако што ћемо им окренути леђа. Наша одговорност се налази у разумевању њене логике, да бисмо што је могуће боље предвидели њене последице“

(Дебре 2000, 252). Данас, када су многе вредности доведене у питање, када се све мање сналазимо у „новом врлом свету” где истина постаје лаж, а лаж истина... верујемо да је решење у образовању које треба да подстиче природне људске креативности, слободно и критичко просуђивање, у лепоти заснованој на доброти колико год то романтичарско–идеалистички звучало. У расправама о улози образовања и васпитања, најпе схватити, да без здравог друштва нема здраве личности, а потом извршити редефинисање система образовања тако што ће оно бити, не само у служби веће професионализације, већ и оспособљавања младе генерације за живот и борбу у савременом друштву. То првенствено значи, да се у стратегији образовања мора обезбедити јединство образовања и васпитања. Опет, то подразумева да се мора дефинисати какво друштво желимо изграђивати и какву личност развијати, јер без здравог друштва нема здраве личности. Ерих Фром постулира принципе хуманистичке етике, подвлачећи „да је човеков главни задатак у животу да себе као личност роди, да постане оно што потенцијално јесте. Најважнији производ његовог труда јесте његова властита личност” (Фром 1996, 218). Потенцирајући одговорност човека у самопроизводњи своје личности Ерих Фром, цитира чувену Будину поруку, која има и данас универзални етички карактер и инструктивну вредност: Будите светиљка себи самима. Будите властити ослонац, равнајте се према истини у себи као према јединој светиљци.

Нема никакве користи од изучавања науке стицања знања, ако душа не живи добрим и богоугодним животом. Без васпитања смо добили велики број „хибридних“ интелектуалаца, „школованих примитиваца“ (С. Јовановић). Наш народ је то давно антиципирао и преточио у народну мудрост, и за ове „школоване примитивце“ које стекоше дипломе али се не оумдрише сковао изреку „Нема веће будале од ученог човека“. Образовање и самобразовање људи није и не сме да буде само себи сврха већ треба да, заједно са васпитањем, гради духовни образ онога што јесмо и што треба да будемо – *Личност са образом*. Нема дилеме да су образовање и васпитање два сегмента истог процеса: етичко идентитетско формирање личности. Значајну смерницу какав однос према знању треба да имамо даје нам, један од највећих писаца Лав Николајевич Толстој који каже: „Наука је храна ума и та храна ума може да буде исто тако штетна као храна тела, ако није чиста“ (Толстој 1992, 350). Зато можемо закључити, знање јесте највеће богатство, посебно данас, али увек морамо да имамо на уму да је највећа врлина скромност и само у том

сагласју Истина, Доброта и Лепота имају шансу да преживе. Стога *свест*, мора да прати *савест* јер само тако градимо праву личност и на крају, у духу владике Николаја, закључујемо: „образован је онај који има образ”.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аврамовић, Зоран. 2005. „Друштвене и политичке карактеристике српског образовања и васпитања 1804 – 2004.“ *У Два века образовања у Србији* ур. Зоран Аврамовић, 165 – 203. Београд : Институт за педагошка истраживања.
- Антонић, Слободан. 2008. *Културни рат у Србији*. Београд: Завод за уџбенике.
- Арент, Хана. 1991. *Људи у мрачним временима*. Горњи Милановац: Дечје новине.
- Аристотел. 2003. *Политика*. Београд: БИГЗ.
- Базић, Јован. 2012. *Друштвени аспекти образовања*. Београд: Институт за политичке студије; Лепосавић: Учитељски факултет.
- Велимировић, Николај. 2001. „Религија Његошева“. *Сабрана дела*, VII. 51-212. Линц: Православна црквена општина Линц.
- Делор, Жак. 1996. *Образовање – скривена ризница*. Београд: Министарство просвете Републике Србије.
- Диркем, Емил. 1981. *О социологији васпитања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Димитријевић, Владимир. 2005. *Нови школски поредак – глобална реформа образовања и коначно решење „српског питања”*. Чачак: Легенда.
- Иљин, Иван. 2012. *Пут ка очигледности*. Београд: Логос.
- Кустурица, Емир. 2011. „Косовом не бих плаћао Европу.“ *Вечерње новости*, 15. октобар. www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:349426-Kusturica-Kosovom--ne-bih-plasaoEvropu. Приступљено 10. 8. 2021.
- Марковић, Ж. Данило. 2008. *Глобализација и високошколско образовање*. Ниш: Универзитет у Нишу.
- Марковић, Михаило. 1999. „Моћ великог лицемерја“. *НИН*, 30.децембар.
- Милосављевић, Љубинко. 2014. *Виђења и слутње*. Ниш: Филозофски факултет Ниш.
- Митровић, Љубиша. 2009. *Транзиција у периферни капитализам*. Београд: Институт за политичке студије.

- Поткоњак, Никола. 1999. *Васпитање – школа – педагогија*. Ужице: Учитељски факултет.
- Поткоњак, Никола. 2012. „Чувајмо и поштујмо српску педагошку терминологију (проширене тезе за расправу).“ *Годишњак Српске академије образовања* (8): 479 – 499.
- Сузић, Ненад. 2005. *Педагогија за XXI век*. Бањалука: ТТ центар.
- Тешић, Владета. 1974. *Морално васпитање у школама Србије (1830 – 1878)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Толстој, Лав и др. 1992. *Мислило – књига 1000 мудраца, друго издање*. Београд: Алфа.
- Узелац, Милан. 2016. *Филозофија образовања*. Београд: Завод за уџбенике.
- Фројд, Сигмунд. 1969. *Тотем и табу*. Нови Сад: Матица Српска.
- Фром, Ерих. 1986. *Бекство од слободе*. Београд: НОЛИТ.
- Debre, Režis. 2000. *Uvod u mediologiju*. Beograd: Clio.
- Lasch, Christopher. 1986. *Narcistička kultura*. Zagreb: Naprijed.
- From, Erih. 1989. *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed, Beograd: Nolit.

Nemanja Andelković*

Faculty of Philosophy, University in Priština - Kosovska Mitrovica

EDUCATION: FORMATION OF CONSCIOUSNESS AND (OR) CONSCIENCE

Resume

The topic of our work is the relationship between education and upbringing, especially today, in the world of amoral moralism in which we find ourselves, and where education and upbringing are increasingly separated and even opposed there is a folk saying that says: “The greatest wealth is knowledge, and the greatest virtue is modesty.” Knowledge is developed and increased through education, virtues are developed through upbringing. We live in a time of general insecurity and relativization of everything, especially the value system. We all know that there is good and evil, but it is increasingly difficult to distinguish what is good and what is evil. We know that there is truth and a lie, but in Orwell’s world, which is no longer just in the novel but we live it to a great extent, we are no longer sure whether it is truth-truth and lie-lie. It is the same with morality, law, courage. We wander more and more in moral suffocation without a clear compass where and how. How did this happen and is there any hope? Of course, we are aware that the answer is complex and that there are many reasons and causes. One of the causes we want to draw attention to is the separation of education and upbringing, the reduction of education to “schooling” and the suppression of upbringing from the educational process. Also, in our work, we try to plead for the strengthening of the pedagogical role of the school, with the goal of leaving the school as well brought up children.

Keywords: Education, upbringing, modern society, knowledge, virtue.**

* anemanja87@gmail.com.

** Овај рад је примљен 8. октобра 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2022. године.